Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation
Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/19034

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/19034

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle http://hdl.handle.net/1887/19034 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der
Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)
Date: 2012-05-31

11 De geheime formatie 1925-1926

Nadat in vier maanden tijd formatiepogingen van verschillende politici waren stukgelopen, presenteerde De Geer op 11 maart 1926 aan de Tweede Kamer zijn kabinet. Het was de uitkomst van een korte, strikt geheime formatie. De terugkeer van het gestruikelde kabinet-Colijn werd daarmee onmogelijk. Niet alle partijen waren daar gelukkig mee en er leefden bij Kamerleden veel vragen. Zo legde ARP-fractieleider Theo Heemskerk tijdens de regeringsverklaring zijn hamvraag over het kabinet-De Geer op tafel: "Zal de geschiedschrijver dat rechtvaardig oordelen?"[1] Dat vormde het slot van een reeks vragen en persoonlijke aanvallen die Heemskerk in het debat in de richting van de minister-president had afgevuurd.

Was het niet betreurenswaardig dat De Geer zijn formatie in het geheim had uitgevoerd, zonder dat hij daarvan de demissionaire premier op de hoogte had gesteld? Was het acceptabel dat iemand van de CHU, de partij die volgens de ARP schuld had aan de kabinetscrisis, nu de leiding van de regering in handen had? Was het zuiver dat een demissionair minister, een vooraanstaand vertegenwoordiger van zijn partij, toetrad tot een extraparlementair kabinet? Kon het door de beugel dat uitgerekend De Geer, twee jaar daarvoor nog afgetreden, de leiding over het ministerie van financiën van Colijn overnam? Had, tot slot, De Geer geen dubbel spel gespeeld door de formatie van vrijzinnig-democraat Limburg te fnuiken, zodat hij zelf kon gaan formeren?

De Geer wist dat de zeeën hoog zouden gaan in het debat over de regeringsverklaring. Na afloop van de vier maanden durende crisis – op dat moment een record in de parlementaire geschiedenis – verdween partijleider Colijn gefrustreerd naar de achtergrond. De vragen die Heemskerk stelde waren niettemin wel op zijn plaats. Zij vormen in grote lijnen de rode draad van dit hoofdstuk.

Formatiepogingen Marchant en De Visser

De Nederlandse politiek trilde nog na van de gebeurtenissen op 11 november 1925, toen koningin Wilhelmina een paar dagen later een uitweg moest zoeken in de Vaticaancrisis. Het vergde weinig politieke kennis om te zien dat de breuk in de coalitie ernstig was. Voor de CHU-Kamerleden was er geen eenvoudige weg terug na hun stem voor het amendement om de gelden voor het gezantschap in Rome te schrappen. Dat gold ook voor de katholieke ministers die om die reden hun ontslag hadden ingediend.

De aanbeveling van Heemskerk (ARP), Nolens en Ruijs (RKSP) aan Wilhelmina om aan vrijzinnig-democraat Marchant de formatieopdracht te geven kwam eerder voort uit gramschap dan uit politiek inzicht. Zij verweten hem zijn opportunistische opstelling tijdens de nacht van Kersten. Marchant stemde voor het amendement en kwam er rond voor uit dat hij eigenlijk niets tegen het gezantschap had. Zijn enige doel was om het in zijn ogen schadelijke kabinet-Colijn ten val te brengen.

Marchant moest onderzoeken of er draagvlak was voor een coalitie bestaande uit de RKSP, VDB en SDAP, een rooms-rode variant. Nolens wist als geen ander dat deze combinatie geen enkele kans van slagen had, al was het maar omdat hij die zelf niet wilde. Toch lieten hij en Colijn Marchant aan de slag gaan. Zij wilden hem, in de woorden van Puchinger, zijn 'onmacht doen blijken'.[2] Zonder veel gêne bood Marchant Nolens niet alleen een herstel van het gezantschap aan, maar ook de opheffing van de beperking op het uitzenden van missionarissen naar Indië. Binnen de katholieke gelederen in de Tweede Kamer viel het woord 'omkoping'.[3] In de afwijzingsbrief aan Marchant verzochten Aalberse en Nolens deze brief meteen door te sturen naar het Correspondentiebureau, het toenmalige ANP, zodat er voor iedereen snel duidelijkheid was.[4] De volgende stap was veel moeilijker: was het nog mogelijk om de rechtse coalitie te herstellen, als het even kon onder leiding van Colijn? Dit kwam neer op een verzoeningspoging en dit was waar in eerste instantie de voorkeur van De Geer en vele anderen naar uitging. De Geer betreurde het sowieso dat Colijn niet was ingegaan op zijn suggestie om de breuk te herstellen nog voor Colijn naar de koningin ging om het ontslag van het kabinet aan te bieden.

De man die volgens de meeste partijen in aanmerking kwam om een rechts parlementair kabinet in elkaar te zetten was De Visser, de CHU-fractieleider. Daar waren verschillende redenen voor. De CHU was een van de brokkenmakers en het gebruik, hoewel daaraan ook wordt getwijfeld, wil dat die de rommel moeten opruimen. Daarnaast wilde De Visser én streven naar het herstel van het kabinet-Colijn én tilde hijzelf aan het gezantschap in Rome niet zwaar. Hij werd in staat geacht een compromis tot stand te brengen dat zijn anti-papistische partijgenoten zoals Snoek Henkemans, Krijger en Tilanus kon overtuigen. Al voor De Visser officieel formateur werd, had hij gesproken met Colijn over mogelijke compromissen, 'waarbij de christelijk-historischen wel naar Canossa zouden gaan, maar niet op blote voeten behoefden te staan'.[5] De Visser koos voor de optie om de Nederlandse ambassadeur van ofwel Wenen ofwel Bern twee of drie keer per jaar contact te laten zoeken met het Vaticaan.

Om de geesten hiervoor rijp te maken nodigde hij de CHU-fractie plus De Geer en Slotemaker, van wie de verwachting was dat hij Schokking als minister zou opvolgen, bij hem thuis uit in de J.P. Coenstraat in Den Haag.[6] De gezant, de katholiek Van Nispen tot Sevenaer, zou dan teruggeroepen worden naar Nederland. Dat was voor de katholieken een zwaar offer. Er zou diplomatiek contact blijven met Rome, maar daar stond tegenover dat er weer een rechts parlementair kabinet zou gaan optreden. De Geer pleitte ervoor om het voorstel van De Visser te steunen, omdat het offer van de katholieken bij dit compromis groter was dan dat van de CHU. Als er een motie van afkeuring zou komen over het herstelde contact dan moest de CHU-fractie volgens De Geer tegenstemmen. Secretaris Tilanus noteerde van De Geer: "Hij wil iedere Colijn-hetze uitschakelen." In analyses in kranten stond regelmatig dat behalve anti-papisme ook anti-Colijn-gevoe-

lens een rol speelden bij het besluit van CHU-Kamerleden om voor het amendement-Kersten te stemmen. De Colijn-onvriendelijke houding kon de terugkeer van het kabinet-Colijn, wat op dat moment De Geers voorkeur had, in de weg staan. De Geer bood 'met vreugde' zijn ministersportefeuille aan als dat nodig zou zijn om de poging van De Visser te doen slagen. De Geer kon de fractie niet overtuigen. Acht van de elf Kamerleden stemden tegen het voorstel van De Visser. Het was geen reden voor De Geer om De Visser te laten vallen. In de weken die hierop zouden volgen vormde De Geer volgens Puchinger de 'motor en stille kracht' achter de formateur.[7]

Koningin Wilhelmina nam geen genoegen met de mislukte missie van De Visser. Zij bleef hem zien als de aangewezen figuur om een einde aan de crisis te maken die met de week dieper leek te worden. Hij kreeg de opdracht om 'een kabinet' te formeren, in wat voor vorm dan ook. De eerste bij wie hij te rade ging was De Geer.[8] De Visser wilde het hele kabinet behouden en daarom moesten eerst de katholieke ministers op hun ontslag terugkomen. Als De Geer daarvoor nu eens wat voorwerk ging verrichten door hen te benaderen. Koolen en Bongaerts kende hij al vele jaren uit de Tweede Kamer. De Geer ging daarmee akkoord. Nolens was hoogst verbaasd over dit voornemen en hij stak daar een stokje voor. Het was nota bene de CHU-fractie die het plan Bern-Wenen had afgewezen. De Geer moest maar met zijn eigen fractie gaan praten. Ook Colijn was geïrriteerd, omdat De Visser eigen wegen ging bewandelen zonder met hem te overleggen. De formateur ving bij iedereen bot. Bij zijn eigen CHU-fractie leek hij wel enigszins op te schieten. De Geer wees erop dat de Unie in een moeilijke positie zat.[9] Meegaan met 'Bern' kostte stemmers, maar dat gold volgens hem ook voor het afwijzen van een rechtse coalitie.

De Visser concludeerde dat de 'waarschijnlijkheid' groot was dat de fractie tegen een motie van wantrouwen zou stemmen, maar waarbij Tilanus, Krijger en Lovink lieten aantekenen dat zij zich 'vrij' wensten te houden. In de weken daarop zette De Visser alles op alles om op dat pad verder te gaan, maar het lukte niet om een eenduidig 'ja' voor het compromis te krijgen. En de andere fracties? Die vertrouwden het niet, vooral vanwege eerdere ervaringen met de CHU. Colijn was bang dat die partij na de lijmpoging doodleuk haar eigen weg zou gaan. Medio januari liep de tweede poging van De Visser spaak omdat Colijn en Nolens de CHU te terughoudend vonden.

Na twee mislukte pogingen wilde De Visser nog niet van opgeven weten.[10] In zijn eerdere opdracht zag hij nog ruimte voor een 'strikt extraparlementair' kabinet. Het werd een alles-of-niets-poging. De publicatie van de derde poging wekte bij verschillende betrokkenen bezorgdheid. Mocht deze poging slagen dan zou één ding vaststaan: Colijn verdween bij deze extraparlementaire optie van het toneel. Niet alleen bij de ARP maakten mensen zich zorgen over deze ontwikkeling, maar ook bij de katholieken.[11]

Vanaf de derde poging van De Visser ontstond bij de CHU en de RKSP als het ware een scheiding tussen Colijn-aanhangers en mensen die dat juist niet waren. Bij de CHU hoorden de mannen uit de rechtervleugel onder leiding van De Vos van Steenwijk, zoals B.C. de Savornin Lohman en F.C. Gerretson bij de eerstgenoemde groep. Bij de katholieken waren dat Nolens, Koolen en Van Wijnbergen. Deze politici namen zich voor om alle verdere pogingen van De Visser te laten mislukken; net zo lang totdat de koningin niets anders doen kon dan het ontslag van het kabinet-Colijn ongedaan te maken. Zij hoopten dat het net zo zou gaan als met het kabinet-Ruijs in 1923 na de vlootwetcrisis.

Puchinger constateert dat Colijn en Nolens met argusogen en zo lijdelijk mogelijk iedere formatiepoging zouden bekijken.[12]

De Visser maakte in deze periode een getergde indruk. Tegen Ruijs zei hij bij een ontmoeting op straat: "Ik zal doorzetten, al duurt het nog drie weken."[13] Door de druk van de crisis werd hij een speelbal van anderen. De Visser benaderde Heemskerk, oud-premier en reeds 73 jaar, om de leiding van een zelfstandig rechts kabinet op zich te nemen. Heemskerk benaderde met dit voorstel Colijn en Nolens en begreep dat dit niet de oplossing was die de heren voorstonden.[14] Terwijl De Visser nog geen antwoord had gekregen van Heemskerk, benaderde hij De Geer al weer voor het premierschap.[15] Die zegde toe een portefeuille, mits niet Financiën, voor zijn rekening te willen nemen. Daarop ging De Visser op zoek naar andere ministers, zonder te zeggen dat hij De Geer als leider van een kabinet had gevraagd. Hij vroeg de katholiek Bongaerts, maar die kreeg van Koolen te horen dat hij moest weigeren. Koolen was het eens met Nolens en zag de derde poging van De Visser als 'manoeuvres om Colijn te elimineren'. Toen De Visser Wilhelmina vertelde van de 'sabotage' van Koolen werd zij boos: op die manier zou er nooit een kabinet kunnen komen.[16]

De Geer vond niet alleen dat er een einde moest komen aan die aller-ongelukkigste crisis, maar was tevens tot de conclusie gekomen dat een terugkeer van het kabinet-Colijn in deze fase van de crisis zeer ongewenst was. Het zou al te zeer de onmacht van de politiek bewijzen. Hij vond hierin een uitgesproken medestander in Ruijs en topambtenaar Kan en uiteindelijk ook in koningin Wilhelmina. Het is niet duidelijk wanneer De Geer bemerkte dat Colijn en Nolens alles in het werk stelden om elk ander kabinet dan dat van Colijn in de wielen te rijden. Deze negatieve houding, strijdig met het algemeen belang, beviel De Geer allerminst.

Ook Ruijs keerde zich tegen de terugkomst van het kabinet-Colijn. Hij had in de afgelopen maanden gemerkt dat Colijn als minister-president veel weerstanden opriep en dat voortzetting van zijn kabinet allesbehalve een garantie op stabiliteit betekende. In een brief aan gezant Van Nispen van Sevenaer in Rome schreef hij: "Over C.'s bekwaamheid, doorzettingsvermogen, hupschheid, vaderlandsliefde – niets dan lof. Maar de adoratie van partijgenoten en sommige niet-partijgenoten prikkelt de tegenpartij – maakt den betrokkene zelf soms minder zichzelf beheersend."[17] De terugkomst van Colijn zag hij als een noodoplossing, maar gewenst achtte hij het niet en dat gevoel zou in de loop van de crisis alleen maar sterker worden. Ongetwijfeld speelden bij Ruijs nog andere motieven mee. Dat de katholieke leider Nolens vanaf de verkiezingen in de zomer van 1925 zo nauw samenwerkte met Colijn en Ruijs als kandidaat-premier had laten vallen, zal hem wrokkig hebben gemaakt. Nolens liet doorschemeren dat hij zijn vertrouwen in Ruijs had verloren. De ooit zo warme contacten tussen Ruijs en Nolens waren in een half jaar tijd danig bekoeld.[18]

De Visser verloor langzaam de controle over de formatie. Een CHU-bijeenkomst, waar De Visser niet bij kon zijn maar die toch doorging, had als uitkomst dat de formateur het compromis van 'Bern' helemaal los moest laten.[19] De moed moet De Visser in de schoenen zijn gezakt. Terwijl hij nog druk bezig was, zocht de koningin al naar een andere formateur. Want zij was, net als Ruijs en De Geer, vast van plan om Colijn niet meer terug te laten komen. Al of niet door Ruijs daarop attent gemaakt, zag zij dat Nolens en Colijn

loyaal naar elkaar toe waren en alle andere pogingen blokkeerden. Wilhelmina wilde de vrijzinnig-democraat Limburg de werkzaamheden van de aan het einde van zijn Latijn zijnde De Visser laten overnemen. De klap van de mislukking zou de dominee niet meer te boven komen. Hij ging de rest van de crisis uitgeput op vakantie. Daarna maakte hij weer zijn opwachting in de Tweede Kamer.

Formatie-Limburg

Het nieuws dat de formatie door Limburg van De Visser was overgenomen viel niet goed in het kamp van de Colijn-aanhangers. Limburg was niet alleen een jurist van allure, hij was ook als mens zeer gezien. Katholiek Van Wijnbergen zei na die bekendwording dat Limburg tot de meest sympathieke en bekwame mensen behoorde die hij kende.[20] Het kamp Colijn achtte hem in staat een extraparlementair kabinet in elkaar te timmeren. De aanwijzing van Limburg kreeg van De Geer warme instemming. Zij kenden elkaar goed. In de eerste plaats zaten zij samen twaalf jaar in Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland (1908-1920) en daar vormden zij een goed samenwerkend koppel.[21] Daarnaast zaten zij elf jaar tegelijkertijd in de Tweede Kamer (1907-1918).

Toch zou niet De Geer bij deze formatiepoging de mentor van Limburg worden. Op aandrang van de koningin werd Ruijs de stille stimulator en adviseur van Limburg. Toen Limburg De Geer benaderde voor de post Binnenlandse Zaken zegde hij onmiddellijk zijn volledige medewerking toe. Voor Financiën had hij socialist Wibaut op het oog, op dat moment een succesvolle wethouder in Amsterdam. Uit de katholieke hoek dacht Ruijs aan Van Schaik en Waszink.

Zoals te verwachten raadde Nolens Van Schaik af om toe te treden. Hij had immers als stelregel dat geen (oud-)Kamerlid of (oud-)minister lid moest worden van een extraparlementair kabinet. Dat wekte de indruk dat de partij gebonden was aan het kabinet. De weigering van Van Schaik was een probleem voor Limburg, omdat De Geer en Slotemaker de Bruïne eisten dat ten minste één katholiek en één antirevolutionair met parlementaire ervaring in het kabinet zouden komen. Het kabinet zou volgens hen daarmee meer gezag krijgen, maar ook stonden zij zelf minder aan kritiek bloot door als uitgesproken CHU'ers in het kabinet plaats te nemen. Uiteindelijk kwam het thuis bij Nolens tot een gesprek tussen hem, Ruijs en Van Schaik.[22] Daar werd het glashelder hoe de vroegere politieke vrienden Nolens en Ruijs sinds de crisis tegenover elkaar waren komen te staan. Nolens vond dat na de poging van Limburg het kabinet van Colijn moest terugkomen. Daarop zei Ruijs ronduit dat het zo niet zou gaan en dat er na Limburg nog een andere poging zou komen. Van Schaik zat tussen twee vuren. Om er zeker van te zijn dat Nolens hem trouw zou blijven, had Colijn hem beloofd dat een heraangetreden kabinet-Colijn het integrale gezantschap zou voorstellen en dat hij als premier dit hoogstpersoonlijk in de Tweede Kamer zou verdedigen als Van Karnebeek daar tegenop zou zien.[23] Deze troef speelde Nolens in de richting van Van Schaik uit.

Gedurende de formatie was De Geer gaan twijfelen aan de operatie, want hij zag het liefst een parlementair rechts kabinet tot stand komen. Aanvankelijk zegde hij de VDB'er zijn steun toe, maar die draaide hij terug toen het erop ging lijken dat hij als enige oud-

minister in het kabinet terecht zou komen. Toevallig of niet, De Geer en Slotemaker bezochten beiden, op verschillende momenten, De Vos van Steenwijk voor advies. De Geer wekte bij De Vos de indruk dat hij dacht dat ARP-voormannen hoopten dat de poging van Limburg zou slagen.[24] De Vos heeft hem toen uitgelegd dat de ARP helemaal niet op een kabinet-Limburg zat te wachten. De partij legde hem weliswaar niets in de weg, maar met als enige reden dat zij naderhand niet het verwijt zou krijgen dat zij de formatie had gesaboteerd. De ARP wilde eigenlijk alleen een rechts kabinet onder Colijn, maar dat kon pas als de formatiepoging van Limburg zijn normale verloop had gekregen.

Een paar dagen later meldden De Geer en Slotemaker, wederom los van elkaar, zich bij Colijn met de vraag of hij het kabinet 'vrijwillig', dus zonder dat de koningin hierom vroeg, wilde laten aanblijven.[25] In dat geval zouden zij beiden namelijk voor het verzoek van Limburg bedanken. Dit was uiteraard een moeilijke vraag voor Colijn, bijna een strikvraag. Met een eerlijk antwoord, dat hij vast van plan was om zijn eigen kabinet voort te zetten, zou Colijn later het verwijt kunnen krijgen dat hij de formatie van Limburg had dwars gezeten. Dat deed Colijn dus niet. Hij gaf een omzichtig antwoord met als conclusie dat hij die verzekering niet kon geven. Na afloop van de gesprekken kreeg Colijn de indruk dat De Geer en Slotemaker zich door dit antwoord vrij voelden om het aanbod van Limburg aan te nemen.

Waarom bezocht De Geer zijn politieke concurrenten De Vos van Steenwijk en Colijn thuis op, met die tamelijk naïeve houding? Het is moeilijk voor te stellen dat de zo ervaren De Geer dit formatiespel van de ARP niet zelf doorzag en de hulp nodig had van De Vos en Colijn om de gang van zaken te duiden. Het lijkt erop dat De Geer zich bewust van den domme heeft gehouden. Zo schoof hij een deel van de verantwoordelijkheid om het aanbod van Limburg aan te nemen, op het bordje van Colijn. Hapte Colijn door te bevestigen dat hij met zijn kabinet door wilde, dan kon De Geer hem de schuld geven van het mislukken van Limburg. Zo niet, dan had De Geer wat meer de handen vrij om actief te opereren. Zowel Colijn als De Vos van Steenwijk moet achteraf het gevoel hebben gehad dat zij hier door De Geer en Slotemaker bij de neus waren genomen.

Na het gesprek met Colijn draaide De Geer – en later ook Slotemaker – weer bij. Op 23 februari kreeg Limburg van De Geer het bevrijdende telefoontje dat hij toch zijn aanbod in overweging wilde nemen. Nu het wederoptreden van Colijn wellicht toch onmogelijk was – hij had het uit zijn eigen mond gehoord – wilde De Geer opnieuw overleggen met Ruijs, die zo'n beetje schaduwformateur was geworden. De Geer liet min of meer weten weer in beeld te zijn voor een functie: hij wilde het laten afhangen van de andere kandidaten. Twee dagen later meldde Van Schaik dat hij wilde toetreden tot het kabinet-Limburg. Hij was een katholiek met een goede reputatie en hij vond net als Ruijs dat terugkeer van het kabinet-Colijn een slechte zaak zou zijn voor de Nederlandse politiek. Hij twijfelde zo lang omdat hij door Nolens onder druk was gezet, maar ging overstag na aandringen van Aalberse en Van Vuuren. De komst van Van Schaik trok vervolgens De Geer en Slotemaker over de streep.

De dag voor een gezamenlijke bijeenkomst van kandidaat-ministers sprak Limburg met de twee CHU'ers over zijn voorstel voor een integraal gezantschap in Rome.[26] De Geer en Slotemaker konden zich persoonlijk daarin vinden, maar vonden het voor hun eigen partij hoogst onaangenaam. Vanuit de partij hadden zij adviezen gekregen om het

op die voorwaarden niet te accepteren. Maar zij vonden dat ze toch het gesprek met de andere kandidaten moesten aangaan om het land te redden uit de onverkwikkelijke politieke crisis. Zij moesten wijzer zijn dan de Tweede-Kamerfractie.

Op vrijdag 26 februari kwamen in het geheim alle kandidaten bijeen in het huis van Limburg, Villa Candida aan de Scheveningse Weg. Zoals verwacht liep alles soepel totdat het gezantschap aan de orde werd gesteld. De Geer en Slotemaker zeiden dat zij zich niet konden verenigen met wat daarover in de regeringsverklaring zou komen: dat het gehele kabinet, inclusief de CHU-ministers, het gezantschap zou steunen.[27] Zij wilden het zo formuleren dat dit niet door het hele kabinet, maar alleen door de minister van buitenlandse zaken zou worden voorgesteld. Hiertegen protesteerde Van Karnebeek, sinds 1918 minister van buitenlandse zaken. Het voorstel van het gezantschap moest van het gehele kabinet komen. Van Schaik en Waszink, de andere katholieke kandidaat, stelden zich achter Van Karnebeek op. Wat De Geer wilde, dat het gezantschap de verantwoordelijkheid was van één minister, was voor Van Schaik en Waszink op hun beurt niet te verkopen aan de wantrouwige achterban. Limburg moest hen gelijk geven.

De Geer stelde dat het gezantschap in feite te weinig van belang was om er kabinetspolitiek van te maken. Hij wilde met Slotemaker dat het kabinet zich 'neutraal' zou opstellen om alle kritiek die zij uit hun CHU-achterban zouden krijgen, te kunnen pareren. Van Schaik en Waszink verwachtten dat het voorstel van de twee CHU-kandidaten in de Tweede Kamer geen schijn van kans had. Ontgoocheld verlieten de ministers de villa van Limburg. De poging faalde op het allerlaatste moment.

Een paar dagen later legde Slotemaker aan Ruijs uit wat de eis van de katholieke kandidaten was en waar het volgens hem fout ging: "Het kabinet (zal) zich vóór het gezantschap verklaren en het zal ten dezen homogeen zijn; de c.h. leden van het kabinet zullen (...) zich in principe vóór verklaren om de zaak te beëindigen. – Welnu dat *kon* ik niet aanvaarden, is 't wel?"[28] Deze brief maakt in elk geval duidelijk dat het geen soloactie betrof van De Geer. Slotemaker is niet het type dat zich voor het karretje van De Geer zou laten spannen. Dit maakt de theorie dat De Geer in zijn eentje de poging van Limburg heeft laten falen om zo stiekem zelf als formateur aan de slag te kunnen, aanzienlijk minder geloofwaardig. Over wat er precies voorafgaand aan het overleg is gebeurd, bestaat onduidelijkheid. Hadden de twee bewindslieden uit de CHU-fractie te horen gekregen dat een kabinet-Limburg met zulke afspraken over het gezantschap beslist niet kon rekenen op steun uit die hoek?

Na de mislukking zei Nolens dat hij die afloop van tevoren had zien aankomen.[29] Hij vond het een gevolg van Limburgs 'grove behandeling' van de delicate gezantschapsaffaire. Nolens vond het onbegrijpelijk dat Limburg de kwestie, waar alles eigenlijk om draaide, pas op het allerlaatste moment, toen alle kandidaat-ministers bij elkaar zaten, aan de orde stelde.

Het voorstel dat De Geer die avond bij Limburg thuis deed – alleen de minister van buitenlandse zaken is verantwoordelijk voor het gezantschap en het kabinet trekt uit een afstemmen door de Kamer geen consequenties – werd later uitgangspunt van zijn eigen kabinet. Dit keer accepteerden de katholiek Waszink en zijn adviseur Ruijs dit voorstel wel. Zij beseften dat ook bij een volgende gelegenheid – bijvoorbeeld het zakenkabinet van Kan waarmee de koningin voortdurend dreigde – er niet meer in zou zitten dan dat.[30]

Formatie-De Geer[31]

Colijn haalde opgelucht adem toen hij hoorde dat de poging van Limburg op het allerlaatste moment was stukgelopen. Hij meende dat de crisis hiermee op een keerpunt was gekomen. Voor hem restte er nog maar één vraag: wie de eerste stap moest doen voor de terugkomst van zijn kabinet. Moest hij naar de koningin om zijn diensten aan te bieden of kwam de koningin naar hem toe met het verzoek zijn ontslag in te trekken?

De mensen uit het kamp-Colijn waren over het mislukken van Limburg uitgesproken euforisch, zij beleefden hun 'gaudium'.[32] De Vos van Steenwijk stuurde naar de katholiek Van Wijnbergen een gelukstelegram: 'P.F. Vos Steenwijk' (proficiat)[33] Koolen schreef uitgelaten aan zijn partijgenoot Van Nispen in Rome: "Is dat niet om er een komedie over te schrijven?"[34] Iedereen aan de zijde van Colijn meende dat na vier maanden formeren de onmacht van de Tweede Kamer om een alternatief voor het kabinet-Colijn in elkaar te zetten, afdoende bewezen was. Zij wachtten in alle kalmte af wanneer de koningin voor

Donderdag 18 Maart 1926 — 15e Jaargang No. 6

DE ROSKAM

POLITIEK-SATYRIEK EN HUMORISTISCH TIJDSCHRIFT

VERSCHIJNT OM DE VEERTIEN DAGEN. Nadruk verboden. Abonnementsprijs: f 2.30 per jaar; f 1.20 per half jaar; f 0.65 per kwartaal; losse nummers f 0.10. Redactie- en Administratie-adres: EMMAPLEIN 2, 's-HERTOGENBOSCH. TELEFOON No. 70.

HET POLITIEKE KAARTSPEL of HET GEZANTSCHAP ALS KIJKKAART!

BETER ÉÉN VOGEL IN DE HAND DAN TIEN IN DE LUCHT.

KRAKENDE WAGENS LOOPEN MET LANGST.

ZIND GOED AL GOED

WIE HET LAATST LACHT, LACHT HET BEST.

GERARD GERRITS

Marchant: Pandoer! De Visser: Misère ouvert!!! Limburg: Privé!!! De Geer: Privé met 100!!!!

De Geer kwam volgens tekenaar Gerard Gerrits als winnaar uit het formatiespel te voorschijn. 'Het politieke kaartspel of Het gezantschap als kijkkaart!' In *De Roskam* 18 maart 1926. Met vlnr: Marchant, De Visser, Limburg en De Geer.

Colijn het licht op groen zou zetten. Toch dacht Wilhelmina daar anders over. Dat vond ook de groep met Ruijs, De Geer en Kan die het voordeel hadden regelmatig contact te hebben met de koningin, terwijl Colijn en de zijnen volkomen van informatie verstoken bleven. Er waren dus twee groepen geconcentreerd op de afloop die sterk geïsoleerd van elkaar waren. Puchinger schrijft: "Het kan de historicus slechts verbazen en tot lering strekken dat twee groepen politici, (...) enkele dagen zo weinig contact met elkaar onderhouden hebben, dat, toen eenmaal aan allen duidelijk werd welke kant het definitief opging, de slag al gevallen was."[35]

Wilhelmina wilde nog serieus kijken naar de mogelijkheid, waar Ruijs sterk op aandrong, om Kan een zakenkabinet met vooral ambtenaren te laten formeren. Maar Kan, liberaal gezind en hoogste ambtenaar op Binnenlandse Zaken, zag daar persoonlijk enorm tegenop. Hij betoogde dat zo'n kabinet in de Nederlandse politiek een onbekende figuur was. Ook zag hij niet direct welke personen in dat kabinet plaats moesten nemen. De koningin wilde nog twee ervaren staatslieden horen: Idenburg en Cort van der Linden. Idenburg deed een reeks suggesties voor nieuwe formateurs: een katholiek, Van Karnebeek, maar ook De Geer of anders oud-premier Cort van der Linden. Maar Cort bleek hiertoe niet bereid. De Geer, daar had hij, net als Idenburg overigens, weinig vertrouwen in. Wel geschikt achtte hij J.A.N. Patijn, liberaal en burgemeester van Den Haag. Wilhelmina voelde wel voor dit voorstel. Patijn schrok hevig toen de directeur van het kabinet van de koningin, Tets, hem bij de koningin uitnodigde. Hij achtte zichzelf te onervaren om een extraparlementair kabinet te leiden. Patijn vond zijn oudere broer, oud-Kamerlid R.J.H. Patijn, geschikter. Deze Patijn weigerde echter ook en zo kwam deze poging al na een halve dag tot een einde.

De tijd begon te dringen. Bijna vier maanden zat Nederland nu zonder regering. Alle onderhandelingen in de formatie geschiedden achter gesloten deuren. Alleen de eerste formateur, vrijzinnig-democraat Marchant, maakte zijn correspondentie onmiddellijk openbaar. In krantencommentaren ontstond gemor over zoveel geheimzinnig gedoe en schijnbare inactiviteit. Daar bovenop kwam de druk van de SDAP die medio februari de Kamervoorzitter verzocht om op 2 maart de Tweede Kamer bijeen te laten komen voor een debat over het voorstel om de Kamer te laten ontbinden. Dit voorstel had weinig kans van slagen, maar het was een uiting van de groeiende onvrede over de politieke onmacht in die maanden.

Wilhelmina had na de weigering van de gebroeders Patijn op 1 maart geen tijd meer te verliezen. Zij wilde De Geer aan het werk zetten, hij had nog geen kans gehad. Die middag stuurde zij haar topambtenaar Tets naar Ruijs om te vragen of hij het goed vond dat De Geer formateur werd. Zij besefte dat de poging van De Geer alleen kans had met zijn steun. Tets vertelde aan Ruijs dat De Geer nog niet persoonlijk was benaderd, maar hij verwachtte dat hij daartoe wel bereid zou zijn. Langs zijn neus weg meldde Tets dat De Geer tijdens de formatie van De Visser al eens had gesuggereerd om gelijktijdig zelf de opdracht voor een geheime formatie te ontvangen. Ruijs was door deze mededeling verbijsterd. In zijn aantekeningen plaatste hij er vijf uitroeptekens achter.

Hier moet Tets echter een misverstand hebben gewekt. Uit de aantekeningen van De Visser blijkt dat hij tijdens zijn derde poging op 17 januari De Geer had gevraagd of hij een premierschap wilde overwegen en niet andersom.[36] Ondanks zijn verbazing over de

opmerking van Tets over De Geer, was Ruijs het eens met het besluit van de koningin om de demissionaire CHU-minister aan het werk te zetten. Ruijs wist dat zij beiden aan dezelfde kant stonden in het streven om het kabinet-Colijn niet terug te laten keren en gaf zijn goedkeuring. Aan het eind van die middag bespraken Ruijs en De Geer hoe zij dit moesten aanpakken. De Geer wist dat Ruijs zijn enige bondgenoot was en vroeg hem, en dus niet Nolens, om zijn partijgenoot Waszink te benaderen voor een portefeuille. Het liefst had De Geer ook Ruijs in het kabinet. Sterker nog, hij vroeg hem of hij niet de leiding van het kabinet op zich wilde nemen. Maar dat wilde hij niet, Ruijs wilde wel helpen om de terugkeer van Colijn en Nolens te voorkomen.

De Geer stelde voor om de instandhouding van het gezantschap in de regeringsverklaring op te nemen, maar vervolgens iedereen vrij te laten in zijn stemming. Er zou geen enkele dwang komen door het stellen van de portefeuillekwestie, laat staan een kabinetskwestie. Ongeacht de uitkomst zou het kabinet gewoon blijven zitten. Zoals gezegd was dit voor katholiek Ruijs een moeilijk punt, maar hij achtte dit op dat moment het maximaal haalbare. De Geer kwam bij Ruijs beslagen ten ijs en had gedetailleerde plannen. Hij had verschillende mensen op het oog om in zijn kabinet op te nemen. Net als de vorige formateurs vond De Geer dat Van Karnebeek op Buitenlandse Zaken moest blijven. Partijgenoot Slotemaker wilde hij vragen voor Arbeid. Voor de portefeuille van Justitie kwam De Geer met een verrassende naam: de antirevolutionair Jan Donner, een jonge ambtenaar van Justitie.[37]

Na dit gesprek kreeg De Geer van Wilhelmina het groene licht en nog wel op zijn voorwaarden. Zij wilde dat De Geer 'snel en doortastend' zou optreden. Nooit is bekend geworden wat zij toen precies hebben afgesproken en op wiens initiatief. Tijdens de regeringsverklaring zou De Geer zeggen dat de koningin hem opdracht gaf om in het geheim te opereren. Later verlengde Wilhelmina dat mandaat nog twee keer met een dag. Waarschijnlijk kon De Geer Wilhelmina ervan overtuigen dat geheimhouding de enige manier was om de formatie te laten slagen. Hiermee werd voorkomen dat kandidaten van ARP en RKSP onder druk van de partijtop zouden weigeren. Hij nam zich voor om de geheimhouding consequent door te voeren. Aan niemand vertelde hij over zijn opdracht, niet aan de fractie en niet aan zijn collega's in het kabinet. Alleen de mensen die hij voor een post aanzocht kregen het geheim te horen. Dit ging uitdrukkelijk in tegen de gewoonte om de zittende premier op de hoogte te stellen van de nieuwe poging. Kennelijk vond De Geer dat het doel de middelen heiligde.

Terwijl De Geer aan de slag was voor een nieuw kabinet, dejeuneerde De Vos van Steenwijk met Colijn in 'high spirits'. De niets vermoedende heren waren zeker van de overwinning.[38] Op het moment dat De Geer sprak met Donner had Colijn een ontmoeting met Ruijs. De katholiek ontdekte daarbij dat Colijn nog steeds niet wist dat Patijn zich al lang had teruggetrokken als kandidaat-formateur en dat De Geer volop bezig was. Ruijs hield zijn mond.[39] De crisis verkeerde nu in een vreemde schemertoestand. Bijna niemand kende alle feiten.

Cruciaal in deze formatie achtte De Geer de komst van Donner in het kabinet. Hij vond Donner een scherp jurist. De Geer kon goed met hem opschieten en hij wist dat deze ambtenaar het departement justitie goed kende. Bovendien was deze jongeman een overtuigd antirevolutionair zonder dat hij al een geprononceerde politieke carrière

achter de rug had; precies het type bewindsman dat hij nodig had voor dit extraparlementaire kabinet. De Geer was ervan overtuigd dat het kabinet alleen kon overleven met ministers met én katholieke én antirevolutionaire achtergrond.

De Geer leerde Donner kennen tijdens de voorbereiding van de bioscoopwet. Donner was toen raadadviseur van de toenmalige minister van justitie Schokking. De Geer raakte van Donner onder de indruk nadat hij door diens opmerkingen meer begreep van de structuur van de wet dan na de uitleg van zijn eigen ambtenaren op Binnenlandse Zaken.[40] Tegen Colijn zei De Geer daarover: "Als je ooit nog eens een minister van justitie nodig hebt, denk dan aan Donner."

Direct na zijn gesprek met de koningin zocht hij die avond Donner thuis op. Hij vertelde hem hoe de zaak lag en dat hij zijn partijgenoot Van der Vegte voor Waterstaat had gevraagd. Maar Donner hield de boot af. Hij wilde er nog een nachtje over slapen. De volgende ochtend, 2 maart, liet niet alleen Donner, maar ook Van der Vegte hem weten dat hij niet accepteerde. Later vertelde Donner in een interview met Puchinger dat hij zich wel erg jong vond, 35 jaar, om minister te worden.[41] Daar kwam bij dat hij boven secretaris-generaal Jan van Blom, een man van gevorderde leeftijd die hij respecteerde, zou komen te staan. Van veel meer gewicht bij zijn weigering was zijn positie als ARP'er. Donner wist hoezeer Colijn hoopte op een mislukking van de formatiepogingen, zodat hij met zijn kabinet kon terugkeren. Door te accepteren zou hij diens wens frustreren. Behalve dat Colijn veel invloed had, was Donner in het jaar daarvoor ook op deze man gesteld geraakt. Voor de wijziging van de pensioenwet was Donner enige tijd door Justitie aan Financiën uitgeleend. "Daaruit was een persoonlijke verhouding tot Colijn gegroeid, die Donner niet gaarne wilde verstoren."[42]

Die dag sprak Donner met zijn hoogste ambtelijke baas Van Blom, die kennelijk door iemand was ingeseind dat Donner was gevraagd om minister te worden.[43] Van Blom reageerde teleurgesteld op Donners weigering. Hij had het een grote eer gevonden voor het departement wanneer een van de ambtenaren aan het hoofd daarvan zou komen te staan. Op dat moment was de formatie een goed bewaard geheim: maar twee mensen wisten dat Donner was benaderd. Van Blom, zoon van het liberale oud-Tweede-Kamerlid Ph. van Blom, moet dat te horen hebben gekregen van ofwel Ruijs ofwel De Geer. Die informatie is wellicht gepaard gegaan met het verzoek om eens een goed woordje te doen.[44] Het effect van de opmerkelijke interventie van Van Blom was in elk geval dat Donner anders tegen de zaak aankeek. Volgens de biograaf van Donner, Job de Ruiter, had hij bovendien in de loop van de dag langzamerhand zin gekregen in het ministerschap.[45]

Op de ochtend van de tweede maart stond een reguliere vergadering van het demissionaire kabinet op de agenda. Dat kwam De Geer slecht uit, maar hij wilde ook geen argwaan wekken door niet te komen. In het bijzijn van alle collega's vroeg De Geer aan Colijn of hij nog van plan was om naar de koningin te gaan met de vraag om de ontslagaanvrage ongedaan te maken. Colijn antwoordde daar wat onduidelijk op. Maar De Geer kon uit zijn antwoord wel opmaken dat Colijn nog geen idee had wie er nu aan het formeren was. De vraag van De Geer gaf Colijn later het gevoel dat hij hem had zitten uithoren.

Toen De Geer die avond Donner voor de tweede keer verzocht minister te worden – hij had nu eenmaal zijn zinnen op hem gezet –, reageerde Donner positiever. Voordat hij ac-

cepteerde stelde hij echter als voorwaarde dat hij eerst hierover met Colijn wilde praten. Daar schrok De Geer van, want Colijn mocht van niets weten. Als compromis stelde De Geer voor dat hij met een andere ARP-topman ging praten: fractieleider Theo Heemskerk. Die reageerde verbaasd op het bericht van Donner. Dat De Geer dit deed zonder Colijn daarin te kennen vond hij een schande. Van die woede zou Heemskerk tijdens het debat over de regeringsverklaring blijk geven. Heemskerk meende dat Donner niet een ministerschap kon accepteren voordat hij daarover met Colijn had gesproken. Vlak voor zijn vertrek kreeg Donner van Heemskerk wezenlijke informatie over de houding van de ARP-fractie. Deze club was, na alles wat er was gebeurd, tot de conclusie gekomen dat het kabinet-Colijn in deze fase moeilijk viel te handhaven. Of Donner deze boodschap aan Colijn wilde meegeven. Het ligt voor de hand dat deze harde conclusie van de fractie voor Donner politiek gezien de weg vrij maakte om het aanbod van De Geer te accepteren. Van de ARP zou hij het verwijt niet meer krijgen dat hij het oude Colijn-kabinet had getorpedeerd.

Na dit gesprek ging Donner bij De Geer langs. Met grote tegenzin gaf De Geer toestemming aan Donner om met Colijn te praten. Of hij dan tevens namens hem Colijn kon vertellen dat de koningin hem in het geheim een formatieopdracht had gegeven. Donner kwam zo bij Colijn met drie zwaarwichtige mededelingen. Dat De Geer formateur was ervoer deze, zoals we later nog zullen zien, als verraad. Hoe hij reageerde op het standpunt van de AR-fractie is niet bekend. Op de derde mededeling, dat Donner overwoog om minister van justitie te worden, kon Colijn niet vrijelijk reageren. Aan Puchinger legde Donner later uit dat hij Colijn die middag niet zo maar zijn raad vroeg.[46] Hij vroeg Colijn of hij argumenten kon geven om de portefeuille niet te aanvaarden, gegeven de situatie dat de formatie van De Geer dreigde te mislukken als Donner zou weigeren. Met deze vraag zette hij Colijn danig klem. Colijn kon die argumenten niet geven zonder later de schuld te krijgen van het mislukken van de formatiepoging. Toen Donner uitlegde dat hij als antirevolutionair in een onaangename positie verkeerde, hief Colijn zijn handen op en zei: "Als ze dat ooit zullen zeggen, zal ik je daartegen beschermen."[47]

Intussen had De Geer gesproken met de koningin en uitgelegd dat zowel Donner als Van der Vegte hevig twijfelden. Daarop stelde Wilhelmina voor om de twee ARP'ers persoonlijk te ontvangen om ze van de noodzaak van accepteren te overtuigen. Zover lieten zij het niet komen toen De Geer hun van dat voornemen van de koningin vertelde. "Onder de indruk daarvan zwichtten zij."[48] De inbraak van De Geer bij Donner en Van der Vegte was geslaagd. Met het jawoord van deze twee ARP'ers was de formatie zo goed als rond. De katholiek Waszink zwichtte onder de druk van Ruijs. De oud-minister-president was zelfs naar Heerlen gereisd, waar Waszink burgemeester was, om hem in een persoonlijk gesprek over te halen voor de post Onderwijs.

Kan zei snel ja op het verzoek van De Geer om minister van binnenlandse zaken te worden. Hij was al lang blij dat hij op deze manier af was van het plan van de koningin om hem een ambtenarenkabinet te laten samenstellen. Daarnaast had Kan ook vertrouwen in De Geer als premier. De Geer was de maanden daarvoor zijn politieke baas geweest. Maar zij kenden elkaar al langer. Vlak nadat De Geer in 1921 minister van financiën werd had hij onder de kastanjeboom in de tuin van zijn Arnhemse villa met Kan 'belangwekkende gesprekken' gevoerd.[49] Dit soort opmerkingen over ontmoetingen met vrienden,

waren bepaald niet talrijk in zijn dagboek. Kan wees overigens op Binnenlandse Zaken geen opvolger aan voor zichzelf. Hij bleef als minister zijn werk als secretaris-generaal erbij doen. Hij was er van overtuigd dat zijn ministerschap van korte duur zou zijn en dat hij daarna in zijn oude functie zou terugkeren.

Van Karnebeek (Buitenlandse Zaken) en Slotemaker de Bruïne (Arbeid) hadden hun steun al toegezegd. Daarnaast werd de partijloze Koningsberger – oud-directeur van de Botanische tuin in Batavia – minister voor Koloniën. De partijloze liberaal Louis van Roijen – hoogleraar uit Delft en ooit leraar bij de KMA – kreeg de ministeries van oorlog en van marine. Deze vier hadden zich al bereid verklaard om mee te doen aan het kabinet-Limburg en hadden geen bezwaar om bij De Geer in een kabinet te dienen. Na vier maanden was er een nieuwe regering die van De Geer de naam 'intermezzokabinet' kreeg.

Terugblik formatie

Tot de groep teleurgestelden behoorde De Vos van Steenwijk. Hij erkende dat 'de vrienden van het kabinet-Colijn' het spel volkomen verloren hadden.[50] In de laatste fase van de formatie waren zij 'overspeeld' door het koppel De Geer en Ruijs. Zij hadden vooral gewonnen door 'guichelspel' (geheim spel). Wat De Vos van Steenwijk niet kon weten was dat De Geer en Ruijs het spel konden winnen door de steun van de koningin. De Visser zei eens tegen een journalist dat Wilhelmina hem had toevertrouwd dat zij alles zou doen om het aanblijven van Colijn te verhinderen.[51] Wilhelmina ontkende dit later ten stelligste. Uit de feiten van die formatie blijkt echter dat zij vanaf de derde formatiepoging van De Visser tot het uiterste ging om de terugkeer van Colijn te voorkomen. Dat bleek uit de opdracht aan de totaal onervaren J.A.N. Patijn, op een vage voordracht van Cort van der Linden, een kabinet te formeren. Een ander voorbeeld van zo'n bijna radeloze actie was de toestemming die zij aan De Geer gaf om in het geheim te gaan formeren.[52] Kennelijk besefte ook Wilhelmina dat Colijn en Nolens, zonder daarin al te uitgesproken te hoeven zijn, kandidaten ervan weerhielden om minister te worden.

Puchinger toont in zijn uitputtende beschrijvingen van formaties in het interbellum aan dat Nolens en Colijn na de crisis in 1925 besloten hadden om pogingen van anderen om een kabinet te formeren te frustreren.[53] Colijn opereerde aanvankelijk hier heel voorzichtig in. Maar toen hij hoorde dat De Geer op het punt stond om zijn missie succesvol af te sluiten gooide hij alle schroom van zich af. Daags na zijn bezoek aan Colijn kreeg Donner van hem een telefoontje met de boodschap om zijn beslissing nog een dag op te houden.[54] Dat was te laat. Donner liet hem weten dat de zaak reeds beklonken was. Eenzelfde poging ondernam Colijn bij Kan.[55] Hij liet de kandidaat-minister bij hem komen en vroeg hem dringend om zijn toegezegde medewerking aan De Geer in te trekken. Dat Kan zijn woord reeds had gegeven deed er niet toe. Colijn: "De Geer heeft mij gemeen behandeld." Kan zei dat zijn 'begrippen van fatsoen' hem beletten dit te doen. Volgens Kan reageerde Colijn daarop 'woedend'. Vervolgens belde Colijn ook Koolen op met de vraag of hij wilde proberen om zijn partijgenoot Waszink ertoe te brengen het ministerschap niet te aanvaarden. Net als Kan was Waszink daartoe niet bereid.

Dat Ruijs hand- en spandiensten aan De Geer had verleend, werd hem zeer kwalijk genomen door de katholieken uit het Colijn-kamp. In de katholieke *Residentiebode* verscheen een uitgebreid verslag van de moeite die Ruijs had gedaan om Waszink het kabinet in te praten. Van Wijnbergen, oud-studiegenoot van Ruijs, wilde weten of dat schandelijke verslag op waarheid berustte.[56] In de brief aan Ruijs stipte hij aan dat dit moeilijk te geloven was, omdat Ruijs zoveel te danken had gehad aan Colijn die als opvolger van De Geer zijn kabinet van een zekere ondergang had gered. Ook wilde Van Wijnbergen weten wat er waar was van het verhaal dat er twee stromingen waren: een pro-Colijn, gesteund door Nolens, en een anti-Colijn, gesteund door Ruijs en De Geer. Het antwoord van Ruijs is niet bekend, maar het is duidelijk dat hij de geruchten in zijn brief moest bevestigen. Met name de vier katholieke ministers uit het kabinet-Colijn – Koolen, Lambooy, Welter en Bongaerts – en Nolens waren verontwaardigd over de hulp van Ruijs.[57] Daarbij speelde mee dat Ruijs alles wist van de formatie en Nolens daarover totaal in het duister had gelaten. Het is dat Colijn na het bezoek van Donner ook Nolens inlichtte, anders had deze de geboorte van een nieuw kabinet uit de krant moeten vernemen.[58]

Handelde De Geer nu terecht door de opdracht van Wilhelmina te aanvaarden voor het formeren van een kabinet? Puchinger vindt van wel en daar is veel voor te zeggen.[59] Ten eerste zette De Geer zich aanvankelijk ten volle in voor een oplossing in de richting van een herstel van het gezantschap en het kabinet-Colijn. Pas toen de pogingen mislukten, concludeerde De Geer dat het kabinet-Colijn onherstelbaar beschadigd was en richtte hij zich op de formatie van een ander kabinet. Het land moest nu eenmaal een regering hebben. De aanwijzing van De Geer als formateur was niet alleen begrijpelijk, maar tevens rationeel en in het belang van het land. Dat de ARP het hiermee niet eens was, kwam eerder voort uit partijbelang.

Colijn beschouwde De Geer, die minister-president werd en hem niets vertelde over de formatie, als een verrader. Hij verdacht zijn opvolger er zelfs van dat hij dit resultaat van het begin af voor ogen had gehad en dat dit niet losstond van de geheime verlangens die leefden in de CHU-club. Sprak Colijn hier niet meer vanuit zijn wrok en teleurstelling, dan op basis van feiten? Puchinger toonde aan de hand van bronnen aan dat De Geer zich inspande voor de terugkeer van het kabinet-Colijn. Daarnaast bleek ten tijde van de formatie van De Geer dat een vernieuwde poging van Colijn gedoemd tot mislukken zou zijn geweest, omdat ook zijn eigen ARP-fractie inzag dat het daarvoor te laat was.

Blijft over de kwestie van de geheimhouding van de poging voor Colijn en andere leiders. Formeel gezien was daar niets op aan te merken. Het was hoogst ongebruikelijk maar er is geen wet die zich daartegen verzet. De Geer achtte tot op hoge leeftijd zijn handelswijze op dit punt 'onaantastbaar'. Het staat vast dat Colijn niet passief had toegekeken als hij wel van de formatie had geweten. Hij zou – net als Koolen en Nolens eerder hadden gedaan – negatief hebben ingegrepen. Nadat hij ervan wist, stelde hij alles in werking om alsnog de poging van De Geer te vloeren. Het is te billijken dat de koningin en De Geer na vier maanden ploeteren dit risico niet wilden lopen en naar een extreem middel grepen.

De Geer ontpopte zich in 1926 als een uitgekookte Realpolitiker in zijn streven om een periode van schadelijke politieke patstelling te doorbreken. Hij was bereid om daarbij

vuile handen te maken. Het had De Geer gesierd als hij zich in de jaren daarna wat minder als een vrome christenpoliticus had gepresenteerd, die van de prins geen kwaad wist. Ook had hij Donner niet als boodschappenjongen moeten gebruiken, maar Colijn zelf het nieuws over de formatie moeten vertellen.

De Geer won deze slag van Colijn, maar daar zat wel een prijs aan. De twijfel aan de eerlijke bedoelingen en zuivere motieven van de CHU'er leefde in Den Haag vanaf dat moment zeer sterk, met name in de rijen van de ARP. Door de geheime formatie kleefde er een zweem van achterbaksheid en hypocrisie aan De Geer. De ARP en het kamp-Colijn deden er niet alleen alles aan om dat gevoel levend te houden, maar ook om dit te vergroten.

De storm

Midden in zijn geheime formatie vroeg De Geer, zoals al gememoreerd, aan Ruijs of hij niet de leiding van het kabinet op zich kon nemen.[60] Het was niet zozeer dat De Geer op dat moment opzag tegen de verantwoordelijkheid, zoals soms werd gesuggereerd. Wel voelde hij aan dat hij veel kritiek zou krijgen omdat hij én demissionair minister was én CHU'er, de partij die de crisis volgens velen veroorzaakt had, én in het geheim had geformeerd. Zelf moest De Geer toegeven dat dit geen fraai figuur was. Ruijs, als katholiek en Kamervoorzitter, had als premier veel minder te duchten.

Zoals reeds aangegeven kwam na de regeringsverklaring de hardste kritiek van ARP-fractievoorzitter Heemskerk. Na een eresaluut te hebben gebracht aan het nieuwe kabinet zette hij vol de aanval in op De Geer.[61] Het kabinet leidde aan een 'vitium originus': zijn formateur. "Het is niet zuiver dat een vooraanstaand vertegenwoordiger van zijn partij optreedt als formateur van een extraparlementair kabinet." Daar kwam bij dat de christelijk-historischen het kabinet mede ten val hadden gebracht. "En ziet, nu komt er een kabinet-De Geer." Heel pijnlijk vond Heemskerk het dat Colijn in 1923 De Geer opvolgde, orde op zaken stelde en 'zich heeft blootgesteld aan de Colijn-hetze'. "Nu neemt de heer De Geer de leiding van de regering en de portefeuille van den heer Colijn over."[62] In anti-revolutionaire kringen was men ontzet over de 'pseudodictatoriale allures' van De Geer, wat dat ook mocht betekenen.

Het meest persoonlijk werd Heemskerk op het punt dat De Geer Colijn op 1 maart niet van de formatieopdracht had verteld. Sterker nog, op 2 maart was er een kabinetsberaad, waarop De Geer Colijn uithoorde over zijn plannen met het oude kabinet. Donner moest Colijn vertellen dat De Geer formateur was. Ook suggereerde Heemskerk dat De Geer bewust de formatie van Limburg 'over boord had geworpen' om zelf premier te kunnen worden.[63]

Dat laatste ontkende De Geer. "Ik laat ter zijde het voor mij wonderlijke feit, dat de heer Heemskerk de tegenwoordige tragische formatie schijnt te beschouwen als een lotje uit de loterij, als een soort St. Nicolaassurprise die men elkaar afsnoept. (...) Ik was er zo weinig op gesteld, dat, zelfs toen ik noodgedwongen formateur was, ik nog een poging heb aangewend om een ander premier te maken."[64] Bij het verwijt dat de CHU het kabinet liet vallen en nu de leiding had van een nieuw kabinet, beet De Geer van zich

af. Was het niet juist de politieke logica dat de breker werd belast met de verantwoordelijkheid van een nieuw kabinet?

Bleef over het punt van de geheimhouding. De Geer legde uit dat hij van de koningin één dag 'voorberaad' had gevraagd om zich te oriënteren of een poging kans van slagen had. Die ene dag is twee keer verlengd met een dag en De Geer zag daarvan niet het bezwaar. Colijn, zo gaf hij toe, hoorde het een dag te laat. Maar hij wilde zijn tijd zo goed mogelijk gebruiken en Colijn wist dat De Geer bij de vorige formaties was betrokken en zoveel verschil zat er niet tussen die formaties. Ook was het Colijn bekend dat hij een aanbod van Limburg had geaccepteerd om minister van financiën te worden. Daarbij kwam dat De Geer in het begin in de veronderstelling verkeerde dat van zijn poging niks terecht zou komen. Vlak voor het kabinetsberaad had hij van de twee ARP-kandidaten nog nul op rekest gekregen.

Heel erg kloppen deed dit verhaal in de Tweede Kamer niet. Maar wat kon De Geer anders? Wellicht had hij de werkelijke reden van zijn geheime formatie – dat Colijn en Nolens hun uiterste best deden om formatiepogingen in de kiem te laten smoren – zonder enige terughoudendheid in het parlement moeten openbaren. Dit zou echter polariserend hebben gewerkt bij ARP en RKSP die toch al opstandig waren, terwijl De Geer juist de gemoederen wilde laten bedaren. Hij gaf toe dat hij niet de meest aangewezen persoon was om een extraparlementair kabinet te leiden, maar dat de situatie hem en de koningin geen andere keus liet. Alle mogelijkheden waren bekeken: parlementair, halfparlementair en extraparlementair. "Met nooit verflauwende volharding heeft dr. De Visser in die dagen alles beproefd. (...) Ik heb hem daarbij van harte en warmte gesteund."[65] De Geer gaf aan dat hij toen had bedankt voor het premierschap dat De Visser hem aanbood. In die fase vond De Geer dat ongepast.[66]

De rede van De Geer maakte indruk binnen en buiten de Tweede Kamer. Aan het slot van zijn betoog klonken bravo's, van de rechter- én linkerzijde van de Kamer.[67] Dat is een zeldzaamheid in de Nederlandse politieke arena.[68] Applaus maakt alleen indruk als het niet van geestverwanten komt.[69]

Heemskerk, die hem zo hard en persoonlijk had aangevallen, zei dat hij De Geer met 'veel genoegen en instemming' had aangehoord en dat de premier met grote openheid en strenge zakelijkheid antwoord had gegeven. Hierna stapte Heemskerk op de groene tafel af om De Geer de hand te drukken. "De vrede scheen hiermee getekend", schreef de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.[70] De krant prees de minister-president voor zijn 'rondborstige openheid' over het 'crisisdrama' van vier maanden waarin het publiek verstoken bleef van informatie. Puchinger oordeelt dat "De Geer uitermate goed van de tongriem was gesneden en niet van plan was zijn tegenstanders te ontzien. Hij miste de pompeusheid van Colijn en was daardoor zakelijker; hij miste de slordigheid van Ruijs en was daardoor preciezer."[71]

In de Eerste Kamer keek iedereen uit naar de rede van De Vos van Steenwijk, die het De Geer zeker lastig ging maken. Die verwachtingen kwamen niet uit. "Rouwdragende over het heengaan van het kabinet-Colijn treden wij het kabinet De Geer met grote welwillendheid tegemoet; wij zullen het geen stroowisch in de weg leggen."[72] De Vos van Steenwijk wist dat een aanval in dit stadium geen zin zou hebben. Zijn uitgangspunt was het snel terugbrengen van Colijn in het centrum van de macht. Daarvoor was nodig

dat de drie rechtse partijen weer bij elkaar kwamen. Een woedende uithaal naar De Geer zou dat doel niet dichterbij brengen. De Vos van Steenwijk kon het niet opbrengen om na de pauze het antwoord van de premier af te wachten en meldde zich bij de voorzitter af. De Geer maakte in zijn antwoord geen woord meer vuil aan De Vos. Volgens *Het Volk* bleef dit detail bij de senatoren niet onopgemerkt.[73] De Geer wekte de indruk dat hij de komende jaren zich weinig van de baron zou gaan aantrekken.